

Není třeba zvláště podotýkat, že záznamy v pokladní knize budínské finanční správy umožňují nahlédnout do hospodářství s přímými státními důchody v dané pohraniční oblasti, a tím i do tamních hospodářských poměrů. Příjmové položky v budínské pokladní knize jsou rozmanité, i když jinak sám záznam je značně stereotypní, podobně jak jsme to viděli i v celních diářích. Na ukázkou zde uvedeme jeden z několika takovýchto záznamů z 28. května 1558, opět v překladu akad. Feketeho, uveřejněném v jeho spise *Die Siyāqat-Schrift*... (str. 259, turecký text tamtéž na str. 258, faksimile čís. XXII, turecký text taktéž v *Rechnungsbücher*, str. 394): (Monat Ša'bān des Jahres 965 [19. Mai—16. Juni 1558] Sonntag, am 10. des genannten Monats [28. Mai 1558] Einnahmen)

Aus der Verpflichtung der Ungläubigen der Varoš-i Çeğlet, als die am Hizir-Tage fällige Ispen-ge, als Lamm-Zehent der genannten Varoš und als Strafgeder. Eingezahlt von den Ungläubigen der genannten Varoš: 4277 [u.zw.] als die am Hizir — Tage, d. i. am 4. Reğeb des Jahres 965 fällige Ispenge und als der Lamm-Zehent der genannten Varoš: ... 4077, als die Strafgeder der genannten Varoš, eingezahlt von den genannten Ungläubigen:

Naqdine: 32 Hasene: 9 Üngürüsüye: 7 Ğuruş: 60 zu je 50

V souhrnném rozboru příslušného textu autor poukazuje na dvojkolejnost fiskálního systému v osmanské říši: fiskální příjmy pramenící z vojenských a administrativních beneficí (feudální renta z tímárů, zeametů a chássů) byly ústřední finanční správou evidovány, ale jinak byly ponechávány držitelům těchto beneficí jako jejich služební plat, kdežto příjmy ze sultánských chássů, z daně z hlavy, z pozůstalostí aj. byly přímo spravovány finančním ústředím, resp. jeho provinčními odbočkami. Autor pak blíže pojednává o zadávání a způsobech výběru posledně jmenovaných státních daní a dávek, vyčísľuje souhrnné částky různých mukátaa v letech 1558—1560, načež si podrobněji všimá jednotlivých příjmových rubrik v pokladní knize (daň z hlavy, dávky z koupě a převodu fiskálních nemovitostí, poplatky za ustanovovací dekrety a poukazy na vojenská beneficia, pětiny z peněžní hodnoty zajatců, dávky z pozůstalostí, feudální dávky z přechodně uprázdněných beneficí, pachtovné ze státních krámů v Budíně a Pešti, roční daňový paušál od obyvatelstva na některých sultánských chássesech, splátky za vydané obilí a mouku z pevnostních skladů, různé nedoplatky apod.).

Výdajové položky figurují v pokladní knize v menší míře. Největší položku činil žold a některá další vojenská vydání.

Srůj výklad autor uzavírá zjištěním, že výdaje v nově okupované provincii — budínském ejáletu — byly téměř třikrát vyšší než příjmy, které z ní plynuly. Deficitní částka musela být uhrazena z říšské pokladny v Istanbulu.

Jak již bylo podotčeno, dílo obou maďarských turkologů je opatřeno podrobnými rejstříky, jež jednak vydávají svělečtví o pramenném bohatství vydaných *Rechnungsbücher*, jednak umožňují orientaci v nahromaděném materiálu; jsou zcela nezbytnou součástí edice.

Plný překlad textu „ústředních knih“ autoři pořítili jen v maďarském jazyce; byl vydán ve zvláštním svazku pro potřeby domácích badatelů, kteří mají na obsahu těchto pramenů bezprostřední zájem. (*Budni török számadáskönyvek, 1555—1580*. Budapešť, 1962, pp. 658). Toho, kdo by si chtěl učinit představu o doslovném znění nebo o vnitřní struktuře „celních a pokladních knih“, lze odkázat na vhodné ukázky, uveřejněné v německém překladě v citovaném již díle akad. Feketeho *Die Siyāqat-Schrift*... (I, str. 224—279).

Vzorně a spolehlivě vydané dílo obou maďarských turkologů je beze sporu výsledkem zdlouhavé a namáhavé, ale i úspěšné a užitečné práce. Je to prostě další zdařilý přínos maďarské turkologie ke studiu dějin turecké okupace v Uhrách. Ovšem jako edice pramenného materiálu, zatím prvá tohoto druhu, bude významnou pomůckou i při zpracování podobných archívních pramenů vztahujících se na jiné oblasti někdejší osmanské říše.

Josef Kabrda

Ferdo Čulinović: *Jugoslavija izmedju dva rata. I.—II.* Záhřeb 1961, str. 556, 340.

Období mezi první a druhou světovou válkou je ve srovnání s jinými úseky nových a nejnovějších jugoslávských dějin stále ještě poměrně málo zpracované. Tak např. otázky celkového hospodářského vývoje staré Jugoslávie a dílčího ekonomického rozvoje jednotlivých částí státu nejsou dosud hlouběji osvětleny. Nedostává se nám hlubšího monografického rozboru vztahů Jugoslávie k velmocem i k sousedním balkánským státům. Také otázky třídních a národnostních rozporů, vzájemných bojů v táboře jihoslovanské buržoazie, vývoje dělnického hnutí a dozrávání revolučního hnutí v podmínkách staré Jugoslávie by si zasluhovaly podrobnější analýzy. I když, zvláště v posledních letech, studium otázek vývoje předválečné Jugoslávie pokročilo, jugoslávská marxistická historiografie stále citelně postrádá větší syntetickou práci

o problematice meziválečného období (viz např. Tudjman Franjo, Úvod u historiju socialističke Jugoslavije, Forum 1963, č. 2, str. 292 ad.). Obdobně je tomu ovšem i v historiografii jiných balkánských zemí.

Spíše praktickým potřebám výuky nejnovějších dějin na vysokých školách než vědeckým cílům v užším smyslu měl vyjít vstříc sborník přednášek „Iz istorije Jugoslavije 1918—1945“, Bělehrad 1958. Kolektivu autorů se však přesto podařilo podat ve zhuštěné zkratce výstižný přehled nejnovějších dějin národů Jugoslávie v nejdůležitějších problémech.

Dosud nejvýznamnějším pokusem jugoslávských historiků v úsilí o syntetické vylčení politického, hospodářského a společenského vývoje Jugoslávie v letech 1918—1941 je dvou-svazková práce univerzitního profesora Ferdo Čulinoviće: Jugoslavija izmedju dva rata, Záhřeb 1961. Autor, publikačně velmi činný právní historik, přistoupil k zpracování díla již s dřívější velmi dobrou znalostí celé problematiky (viz např. Čulinovićeovy dřívější práce: Revolucionarni pokret u Istri 1921, Záhřeb 1951, — Devetstoosamnaesta na Jadranu, Záhřeb 1951, — Riječka država, Záhřeb 1953, — Odjeci Oktobra u jugoslovenskim krajevima, Záhřeb 1957, — Slom stare Jugoslavije, Záhřeb 1958 a další).

Rok 1918 je významným mezníkem v dějinách jihoslovanských národů. Výsledkem národně osvobozeneckého boje jihoslovanských národů a nových poměrů ve světě po vítězství Říjnové revoluce a porážce Ústředních mocností bylo sjednocení jihoslovanských území Rakousko-Uherska: Slovinska, Chorvatska, Vojvodiny, Bosny a Hercegoviny se Srbskem a Černou Horou ve společný stát. V obsáhlém úvodu práce se autor pokouší na vývoji a poměrech v jihoslovanských zemích před první světovou válkou a v jejím průběhu postihnout předpoklady sjednocení a jeho charakter. Vládnoucí kruhy Rakousko-Uherska v posledních letech před první světovou válkou stupňují hospodářský, politický a národnostní útlak jižních Slovanů v Rakousko-Uhersku a zvyšují agresivní politiku proti Srbsku a Černé Hoře. Tato expanzivní politika vrcholí anexí Bosny a Hercegoviny (r. 1908) a vyhlášením války Srbsku (r. 1914). Vládnoucí třídě Rakousko-Uherska v její rozvojovací politice vůči jižním Slovanům aktivně napomáhal vliv šovinismu a církve. Charakteristický je v tomto směru např. postoj velkochorvatské tzv. „čisté“ strany práva (od r. 1895 v čele s J. Frankem). Tato strana vytyčovala separatistický požadavek „velkého Chorvatska“ (v rámci habsburské monarchie) a rozvíjela austrofilskou a protisrbskou politiku.

Idea jihoslovanství i požadavky jihoslovanské jednoty a sjednocení v společný stát — objevující se již v době národního obrození — se koncem devatenáctého a počátkem dvacátého století stávají stále naléhavějšími. V Chorvatsku, Slovinsku a Dalmácii politika „nového kurzu“ o nutnosti společného politického boje Chorvatů a Srbů proniká do řad omladiny a pokrokové inteligence (jejím představitelem byl především významný chorvatský politik Franjo Supilo). V úvodu Čulinovićeovy práce však postrádáme vylčení poměrů v jihoslovanském dělnickém a socialistickém hnutí. Bylo třeba ukázat na austromarxistický postoj vedení sociální demokracie v jihoslovanských zemích Rakousko-Uherska (viz např. Lublaňská konference r. 1909). Srbská sociálně demokratická strana naproti tomu chtěla řešit jihoslovanskou otázku v rámci celého Balkánu, vytvořením balkánské federace socialistických republik (viz např. Balkánská socialistická konference, Bělehrad 1910).

V životě jihoslovanských národů se válečné události let 1914—1918 odrazily velmi těžce. Již r. 1914 rakousko-uherská vojska vstupují na území Srbska. Srbské jednotky v průběhu roku 1914 odrážejí dvě silné nepřátelské ofensivy, na podzim r. 1915 však již nemohou odolat soustředěným úderům rakousko-uherských, německých a bulharských vojsk a jsou přinuceny k ústupu. Nastává „albánská Golgota“, ústup srbských vojsk přes albánské hory k pobřeží Jaderského moře. Zbytky srbské armády byly potom převezeny na ostrov Korfu a odtud r. 1916 na soluňskou frontu. Obyvatelstvo okupovaného Srbska a Černé Hory bylo vystaveno persekuci (r. 1917 bylo krvavě potlačeno povstání v Srbsku a Černé Hoře). Většina jihoslovanských buržoazních politiků v Rakousko-Uhersku, v čele se slovinským klerikálem Antonem Korošcem, vedla v té době oportunistickou politiku, ostře kontrastující s protirakouskou aktivitou lidových mas. V politickém manifestu členů Jihoslovanského klubu ve vídeňském parlamentě — Májové deklaraci (30. V. 1917) — se oportunismus otevřeně projevil. Májová deklarace vyzdvíhovala potřebu řešení jihoslovanské národnostní otázky, ovšem pouze v rámci habsburské monarchie.

Na pozadí válečných událostí autor konfrontuje činnost srbské vlády a jihoslovanské emigrace. Srbská vláda Nikoly Pašiče začala přibližně již od poloviny r. 1916 v chápání základních otázek souvisejících s osvobozením rozvíjet svou koncepci o potřebě připojení ostatních jihoslovanských zemí k Srbsku. Idea Velkého Srbska byla Pašičově vládě blíží než myšlenka jihoslovanství. Naproti tomu jihoslovanská emigrace, předstávaná především Jihoslovanským výborem v Londýně (pod vedením Ante Trumbiče), zdůrazňovala ideu jihoslovanství

a požadavek sjednocení jižních Slovanů v nový stát. Jihoslovanský výbor v Londýně vyjadřoval v podstatě demokratické a liberální tendence pokrokové jihoslovanské buržoazie. Jihoslovanský výbor měl však slabé vztahy k domácímu prostředí. Politický dosah jeho působení byl omezován i postojem Srbska a politikou dohodových velmocí (v r. 1915 byla uzavřena v Londýně tajná smlouva mezi Anglií, Francií, Ruskem a Itálií, která zajišťovala Itálii, v případě jejího vstupu do války na straně Dohody, velké územní zisky, především na úkor jižních Slovanů).

I dalším složitým jednáním Jihoslovanského výboru s Pašičovou vládou a událostem kolem Korfské deklarace (20. 7. 1917) je v úvodu věnována patřičná pozornost. Korfská deklarace — dohoda mezi Jihoslovanským výborem a Pašičovou vládou — byla prvním státoprávním aktem, zdůrazňujícím nutnost sjednocení všech jihoslovanských zemí ve společném státě. Byla ovšem jen projevem dočasného ústupu Pašičovy vlády a ne výrazem změny její základní politické koncepce.

V jihoslovanských zemích narůstá revoluční vření (hnutí „zelených kádrů“, stávkové hnutí, vzpoury ve vojenském námořnictvu v Boco Kotorské, Šibeniku, Pule). Na růst i zmasovění sociálně-revolučního a národní osvobozenického boje působil nesporně vliv Říjnové revoluce.

V dalším výkladu se Čulinović znovu hlouběji vrací k jihoslovanským politikům v Rakousko-Uhersku, aby osvětlil změnu jejich základního postoje. V zmíněné Májové deklaraci hájil Jihoslovanský klub ještě politické pozice monarchie, počátkem r. 1918 však již vystupuje daleko radikálněji s požadavkem práva národů na sebeurčení v plném smyslu. Příčinu změny hledá autor nejen v celkové mezinárodně politické a vnitřní situaci Rakousko-Uherska, ale i v ohlasu Říjnové revoluce. Na blížící se konec Rakousko-Uherska reagovala jihoslovanská buržoazie počátkem října 1918 vytvořením Národní rady Slovinců, Chorvatů a Srbů (Národní víjcece Slovenaca, Hrvata i Srba). Tato Národní rada, vytvořená jako nejvyšší politický orgán pro všechny jihoslovanské země v Rakousko-Uhersku, se po odtržení Dalmácie, Chorvatska a Slavonie od Rakousko-Uherska (29. 10. 1918) stala faktickým nositelem moci v nově vytvořeném Státě Slovinců, Chorvatů a Srbů. Celá krátká existence tohoto státu měla podle autora charakter „státoprávního provisoria“. Základní otázky země nebyly řešeny. Rozpory se projevily především v otázce způsobu sjednocení se Srbskem a Černou Horou. Při jednáních o sjednocení a vnitřním uspořádání budoucího společného státu se začínaly již utvářet obrysy příštích protikladných státoprávních koncepcí: federalisticko-republikánské, centralisticko-monarchistické a separatistické. Vnitřní situace země byla charakterizována ostrými rozpory mezi buržoazií a lidovými masami (zvláště rolnictvem), které marně očekávaly zlepšení svých životních podmínek v novém státě. Národní rada Státu SHS, především s obavy před revolučním hnutím mas, požádala Dohodové státy o vojenskou pomoc. I mezinárodní postavení nového státu bylo velmi obtížné. Dohodové velmoci i Spojené státy americké ho neuznaly, Itálie trvala na realizaci tajné londýnské smlouvy. Na situaci Státu SHS nepříznivě působilo i neratifikování Ženevské deklarace (9. 11. 1918) srbskou vládou a nové prohlubování rozporů mezi vládou Nikoly Pašiče a Jihoslovanským výborem. Za této situace začal v Národní radě Státu SHS převládat názor o okamžitém a bezpodmínečném spojení se Srbskem a Černou Horou. Dne 24. listopadu 1918 Národní rada pod tlakem srbské vlády přijala rozhodnutí o sjednocení. V Černé Hoře dochází k sesazení krále Nikoly I. Petroviče a k vyhlášení obdobného rozhodnutí (26. 11. 1918). V Novém Sadu bylo prohlášeno odtržení Vojvodiny od Uher a její přímé připojení k Srbsku (25. 11. 1918). Dne 1. prosince 1918 bylo sjednocení Srbska, Černé Hory a jihoslovanských oblastí Rakousko-Uherska uskutečněno. Autor velmi podrobně rozebral události bezprostředně předcházející sjednocení a vyvoval se s úvahami a diskusemi buržoazní historiografie okolo otázek „superústavnosti“ či „neústavnosti“ aktu sjednocení. Dochází k správnému závěru, že vytvoření společného jihoslovanského státu bylo významným a pokrokovým jevem. Vytvoření Království Srbů, Chorvatů a Slovinců i vítězství centralisticko-monarchistického principu se ovšem stalo překážkou svobodného rozvoje jihoslovanských národů a výrazem třídních zájmů vládnoucí skupiny kolem regenta Alexandra.

V jugoslávské historiografii se při periodizaci vývoje staré Jugoslávie rozlišují obvykle dvě etapy: 1918—1929 a 1929—1941. Čulinović přichází naproti tomu s novým rozdělením: 1918 až 1929, 1929—1931 a 1931—1941. Těmito třem etapám odpovídá i vnitřní dělení práce. První etapa, kterou autor charakterizuje jako etapu omezeného buržoazně-demokratického parlamentarismu, zahrnuje údobí od vytvoření království SHS (1. 12. 1918) do vyhlášení otevřené diktatury krále Alexandra (6. 1. 1929). Ve vývoji do vyhlášení druhého ústavy (3. 9. 1931) spatřuje Čulinović druhou etapu, vyznačenou otevřeným absolutismem krále Alexandra a potlačením všech buržoazně-demokratických svobod. Období od vyhlášení „oktrojované“ ústavy do kapitulace staré Jugoslávie (17. 4. 1941) tvoří třetí etapu společensko-politického vývoje, kterou autor chápe jako pokračování režimu samovlády v podmínkách tzv. ústavnosti a pseudo-

parlamentarismu se zřejmými znaky „stále výraznějšího monopolistického vykořisťování státního kapitalismu a korupční akumulace kapitálu“ (I, str. 297).

Domníváme se, že původní periodizace 1918—1929 a 1929—1941 by lépe odpovídala charakteru historického vývoje staré Jugoslávie. Rok 1929 byl základním předělem v dějinách staré Jugoslávie nejen v politicko-společenském, ale i v ekonomickém smyslu. Pro celé období 1929—1941 je příznačně intenzivnější pronikání cizího kapitálu a ekonomicko-politické přetváření země (podobně jako i ostatních balkánských států) v „polokolonii“, narůstání prvků fašismu, porušování základních občanských práv a krajní vyhrcování sociálních a národnostních rozporů. Vyhlášení druhé ústavy v r. 1931 je z tohoto hlediska jen vnějším, formálním jevem, který se podstaty základních problémů nedotknu.

Období 1918—1929 je z ekonomického hlediska charakterizováno jistým hospodářským rozvojem (po překonání poválečné hospodářské krize). Již od r. 1927 lze ovšem pozorovat úpadek cen zemědělských výrobků a narůstající znaky hospodářské krize. Z politického hlediska je vývoj vyznačen postupným opouštěním buržoazně-demokratického parlamentarismu (zvláště od konce r. 1925). Existence království SHS byla v tomto období právně legalizována versaillskou soustavou mírových smluv. V zahraniční politice Jugoslávie důležitou úlohu hrála i její účast v Malé Dohodě. Sporná otázka jugoslávsko-italských hranic byla řešena teprve Rapalskou smlouvou (r. 1920). Zásluhou kapitulantské politiky vlády království SHS se dostalo do rukou Itálie území, na kterém žilo asi 600 tisíc Jihoslovánů (v západním Kraňsku, Přímoří, Istrii a na některých ostrovech v Jaderském moři). Z území Rjcky byl vytvořen „nezávislý“ nárazníkový stát mezi Itálií a Jugoslávií. Imperialistický tlak Itálie proti království SHS se brzy potom projevil novým řešením otázky Rjcky (získává ji Itálie — r. 1924) a uzavřením nectunských úmluv (1925).

Vytvoření království SHS neznamenal řešení palčivých problémů země a zlepšení situace lidových mas. Období po skončení první světové války bylo i v Jugoslávii charakterizováno mohutným rozmachem revolučního hnutí (vyvěralo z nespokojenosti lidových mas a narůstalo v souvislosti s poválečnou revoluční vlnou ve světě). V r. 1919 je na sjezdu v Bělehradě založena komunistická strana, která příštího roku na druhém sjezdu ve Vukovaru přijímá statut a program. Vliv komunistické strany v masách rychle roste (např. při volbách do ústavodárné skupštiny r. 1920 získává strana 58 poslaneckých mandátů a stává se třetí největší politickou stranou ve státě). Po vydání „Obznaný“ (30. 12. 1920) a „Zákona na ochranu státu“ (1921) byla komunistická strana přinucena přejít do ilegality.

Vidovdanská centralistická ústava (1921) zabezpečila nadvládu v novém státě srbské buržoazii. Je autorem správně pojata jako „počátek nové etapy politického boje, ale okolo starých neřešených otázek země“ (I, str. 352). Autor v této části snesl řadu neznámých faktů, osvětlujících politické zápasy v průběhu dvacátých let mezi vládou „radikálů“ a opozicí, zjevně zasahování dvorské skupiny do činnosti Národní skupštiny i vládní teror proti všem „protistátním živlům“. Dusná atmosféra doby, kdy vnitřní boj mezi centralismem a federalismem nabývá drastických forem je evokována věrně. Atentát v Národní skupštině na předáky Chorvatské rolnické strany Stjepana Radiće a jeho nejbližší spolupracovnice lze chápat jako jeden z projevů procesu, směřujícího k nastolení otevřeného králova absolutismu. Těžká politická krize, která nastoupila po atentátu (20. 6. 1928) byla králi Alexandrovi a dvorským kruhům jen záminkou k rozpuštění skupštiny, zrušení ústavy, odstranění všech politických stran a zavedení režimu osobní moci.

V době otevřené diktatury (1929—1931) se vládnoucí skupině otevřely daleko širší perspektivy pro všestranné ovládnání státu bez kontroly veřejnosti. Vyhlášení principu „národního unitarismu“ mělo sloužit k upevnění centralismu (v souvislosti s tím byl r. 1929 změněn název státu na „království Jugoslávie“). Vyhlášení nového „Zákona na ochranu státu“ (1929) postihovalo všechny odpůrce absolutismu (uvězněn byl např. předseda Samostatné demokratické strany S. Pribičević. Teprve na zákrok dr. Beneše u jugoslávské vlády mu byl umožněn odjezd do zahraničí). Největšímu pronásledování byla vystavena komunistická strana (v r. 1929 byl např. zavražděn generální tajemník KSJ Dj. Djaković), která nejdůsledněji vystupovala proti absolutismu.

Otevřený absolutismus dovedl zemi do nové těžké krize, z které vládnoucí skupina hledala východisko. Vyhlášení nové ústavy z r. 1931, volby do Národní skupštiny, formování vládní Jugoslávské národní strany generála Živkoviće a loajálně opoziční Jugoslávské lidové strany označují jen opuštění politiky otevřeného absolutismu, nikoliv však jeho podstaty. Autor velmi správně vyzdvihl postupné narůstání prvků fašismu v třicátých letech. Pavel Karadjordjević a vlády Milana Stojadinoviće a Dragise Cvetkoviće jsou představiteli změněného zahraničně-politického kurzu vládnoucí skupiny po smrti krále Alexandra r. 1934 (odklon od Francie, příklon k Itálii a Německu), v oblasti vnitřní politiky však pokračují v jeho stopách. Postupně

připoutávání Jugoslávie k Německu a Itálii vyvrcholilo vídeňským aktem připojení Jugoslávie k silám Osy (25. 3. 1941). Lid Jugoslávie rozhodně proti fašistické vládě vystoupil. Při hodnocení profašistického „důstojnického převratu“ generála Simoviće (27. 3. 1941) je podnětně ukázáno na úlohu lidových vrstev a komunistické strany v těchto událostech. Komunistická strana, jejíž vliv v masách roste zvláště od r. 1937 (po překonání vnitrostraničné krize), bojuje proti fašisaci země, pokouší se o formování Národní fronty. Události 27. března 1941 označují vlastně již počátek etapy národně osvobozeneckého boje jugoslávských národů. Fašistickému přepadu Jugoslávie (6. 4. 1941), dvanáctidenní válce a kapitulaci staré Jugoslávie jsou věnovány závěrečné části Čulinovičovy práce.

Na základě bohatého pramenného materiálu nejrůznější povahy vystihl Čulinovič vývoj Jugoslávie do druhé světové války jako složitý proces narůstání třídních a národnostních rozporů v celé vnitřní členitosti, ovšem na škodu věci izolované od širšího balkánského a evropského rámce. Důsledky autorova izolovaného chápání se namnoze zpětně zrcadlí i při výkladu vnitropolitických problémů. Tak např. vyhlášení „Obznaný“ proti komunistům a pokrokovým silám i „Zákon na ochranu státu“ jsou vysvětlovány pouze vnitrostátními důvody, bez zřetele na celkový vývoj ve střední Evropě a na Balkáně.

Vztahům Jugoslávie k ostatním balkánským a nástupnickým státům, vnitrobalkánským rozporům a jejich souvislostem s rozpory imperialistických států není věnována dostatečná pozornost. V práci postrádáme i hlubší rozbor úlohy Jugoslávie v Malé Dohodě a Balkánském paktu, a zobrazení hospodářského pronikání Německa do jihovýchodní Evropy jako předpokladu postupné infiltrace politické v třicátých letech.

Hlavní přínos Čulinovičovy práce spočívá v podrobném rozboru problémů státoprávního a vnitropolitického vývoje. Nevyřešené otázky sociální a národnostní byly uzlovými problémy staré Jugoslávie. Je autorovou zásluhou, že ze zorných úhlů třídních a národnostních rozporů a stavu řešení základních problémů zdůvodnil nemožnost jejich opravdového řešení v tehdejších podmínkách a zevrubně sledoval společensko-politický vývoj.

Jedině Komunistická strana Jugoslávie pojímala národnostní otázku (od 3. sjezdu strany ve Vídni r. 1926 a zvláště od r. 1937 přechází strana na federalistický princip) jako nedílnou součást společenské problematiky. Tu byla rozhodnuta řešit radikální změnou společenského řádu, socializací výroby a obchodu, vyvlastněním velkostatkářů a předáním půdy rolníkům a bezzemkům. Na existenci neřešené agrární otázky ukazovaly i programy rolnických stran (např. Chorvatské republikánské rolnické strany, Srbské zemědělské strany, Svazu zemědělců, Lidové rolnické strany). Přes více či méně různá hlediska v poměru k sociální otázce, scházely se všechny maloburžoazní a buržoazní politické strany na společně základně soukromé vlastnického společenského systému. Avšak v poměru k národnostní otázce a jejímu řešení se navzájem značně lišily. Čulinovič ukazuje, jak kdysi pokroková myšlenka jihoslovanského unitarismu v specifických podmínkách staré Jugoslávie mění svůj charakter a slouží vládnoucím kruhům k ideologicko-politickému ospravedlnění národního a sociálního útlatku. Vládnoucími vrstvami staré Jugoslávie (např. velkosrbsky orientované Radikální straně v dvacátých letech) nikdy v podstatě nešlo o skutečné jihoslovanství. Centralismus byl faktickým vyjádřením jejich pojetí unitarismu, které se proto nutně muselo stát symbolem monarchistického zřízení, národnostního útlatku a faktorem násilí. Národnostní otázka byla přitom vydávána za „vyřešenou“. Nelze ovšem přehlédnout, že i v meziválečném období idea skutečného jihoslovanského unitarismu měla řadu stoupenců, kteří sami aktivně vystupovali proti centralismu a národnostnímu útlatku.

Federalistické programy na rozdíl od centralistických poukázaly na nespornou existenci více národů v Jugoslávii. V protikladu s federalistickým programem Komunistické strany Jugoslávie (a jeho socialistickým charakterem) měl maloburžoazní a buržoazní federalismus jen díleč charakter (např. Chorvatská republikánská rolnická strana zdůrazňovala nutnost řešení hlavně „chorvatské otázky“) a oportunistické zaměření. Taktizování s národnostní otázkou v politické praxi těchto stran rozebírá Čulinovič velmi podrobně. Chorvatská republikánská rolnická strana uzavírá již r. 1923 s vládnoucí Radikální stranou dočasné příměří (tzv. Markův protokol), v r. 1925 se zřiká na čas úplné republikánské programu (v souvislosti s tím mění i svůj název: Chorvatská rolnická strana) a federalismu. Oportunistické „spozorumaštvo“ vrcholí koncem třicátých let dohodou Cvetkovič—Maček (23. 9. 1939) a vytvořením Chorvatské banoviny. Národnostní rozpory nejenže nejsou řešeny, ale dále se prohlubují. Zvláště v Chorvatsku stupňují fašistické a separatistické elementy (stoupenci Paveliće) za přímé podpory Itálie a Německa aktivitu za rozbití Jugoslávie a vytvoření „nezávislého chorvatského státu“.

Čulinovičovi se podařilo ukázat na úlohu ekonomického faktoru v procesu zostřování politického boje kolem národnostní otázky, a neopomenout přitom ani ideologicko-politické aspekty. Výklad národnostních rozporů je však autorem v podstatě redukován jen na chorvat-

sko-srbský poměr. Je až zarážející, že v práci takřka tisícistránkové je možno makedonskou otázkou, nejdůležitější vnitrobalkánský problém, přejít mlčením. Bylo třeba ukázat na rozpory vládnoucích tříd Jugoslávie, Bulharska a Řecka, na politiku jugoslávské vlády, namířenou proti základním právům makedonského národa, na situaci v Makedonii i na činnost Vnitřní makedonské revoluční organizace, jejíž pravice se mění v teroristickou organizaci (autonomní VMRO v čele s V. Michajlovem), zatímco levice (sjednocená VMRO) bojuje za nezávislou Makedonii v rámci Balkánské federace. I posrbšřovací politika a poměry v menšinových oblastech si zasluhovaly hlubšího rozboru.

Výklad dějin Jugoslávie mezi dvěma světovými válkami je doplněn velmi stručným souběžným přehledem vývoje Istrie, Rjeki, Korutanu a Zadaru. K dílu je připojeno obsáhlé anglické resumé.

K autorově práci lze mít některé výhrady. Hlavní a důležité věci jsou mnohdy kladeny do jedné roviny s okrajovými. Nedostatek poznámkového aparátu, citace a odkazy v textu poněkud zvyšují nepřehlednost práce. Citace pramenů v některých částech díla převyšují vlastní autorův výklad. Pramenný materiál nejrůznější povahy je kladen mnohdy spíše pouze vedle sebe, než aby byl hlouběji zkoumán. Pro orientaci v tak bohatém materiálu by byl vhodný jmenový a věcný rejstřík (který je jen zčásti nahrazen podrobným obsahem). Lze říci, že není uvedena použitá literatura. Na práci je patrný chvat, který Čulinović vyvažuje lehkostí vyjadřování a poutavostí výkladu.

Celkově možno říci, že klady knihy převyšují její nedostatky. Jugoslávská historiografie získala Čulinovićovým dílem práci základní, z níž budou nesporně vycházet i příští pokusy o syntézu vývoje Jugoslávie v meziválečném období. Nové širší obecné závěry bude ovšem možno formulovat teprve na základě podrobného monografického rozboru dílčích otázek.

Pavel Hradečný

Robert-Henri Bautier: *Leçon d'ouverture du cours de diplomatie à l'École des chartes (20 octobre 1961)*. Bibliothèque de l'École des chartes 119 (1961), Paříž 1962, str. 194—225.

R.-H. Bautier zaujal ve své slavnostní zahajovací přednášce z diplomatiky (pronesené poté, co byl jmenován profesorem na pařížské École des chartes) vlastní stanovisko k řadě základních metodických problémů, s nimiž se setkávají badatelé v oblasti pomocných věd historických, nauky o pramenech a archivnictví.

Po vypočtení a zhodnocení vědeckých prací svého učitele a předchůdce Georgese Tessiera se Bautier zamýšlí nad předmětem diplomatiky a nad dějinami této otázky. Mabillovi výtýká jednak to, že dal vědět jím založené bizarní název, jednak, že nikde přesně nedefinoval, co pod pojmem listiny (diploma) vlastně rozumí. U Toustaina a Tassinna vysoce oceňuje jejich široké pojetí diplomatického materiálu ztotožňovaného jimi s veškerým materiálem archivním, jak to teoreticky proklamovali v úvodu ke své *Nouveau traité*; avšak konstatuje, že v praxi omezili tito Mabillovi pokračovatelé svá zkoumání (stejně jako Mabillo) pouze na listiny v úzkém slova smyslu. Dále pak Bautier sleduje, jak se později s prohloubením a zpřesněním pojmu listiny předmět diplomatiky postupně zužoval, a pozastavuje se zvláště nad tím, že to, co Toustain a Tassin činili jen prakticky, dovedli do teoretických důsledků němečtí a rakouští badatelé Ficker (o Sickelovi se Bautier v této souvislosti zmiňuje jen mimochodem), Redlich, Thommen a Steinacker, když omezili diplomatiku na pouhou nauku o listinách (*Urkundenlehre*), z níž nadto vytvořili pouhé odvětví právní historie, a to ještě jen středověké. Podle Bautiera to byl právě francouzský historik právní (současně však archivář) Auguste Dumase, který ve třicátých letech našeho století poprvé rozrazil začarovaný juristický kruh, jímž byla diplomatika svírána, a stanovil za předmět diplomatiky nikoli jen právní obsah listiny, nýbrž především *formu* listin. Současně Dumase požadoval, aby se diplomatické badání neomezovalo jen na středověk. Podobné názory vyslovil i G. Tessier. Bautier se však nezmiňuje o tom, že pro rozšíření hranic diplomatiky směrem do novověku a pro materiálové rozšíření předmětu diplomatiky se vyslovili již v roce 1908 Brandi, Bresslau a Tangl v I. svazku jimi založeného časopisu *Archiv für Urkundenforschung*. (Bautier právě naopak považuje název tohoto časopisu — *Urkundenforschung* — za jeden z dokladů toho, jak němečtí diplomatikové předmět diplomatiky zužovali). Dumase (vedle Tessiera a Meisnera) označuje za jednoho z teoretických průkopníků novodobé (a současné — „contemporaine“) diplomatiky, opominut však zůstal F. Kückh, jemuž náleží časová priorita (1904).